

**НЕОБХІДНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ
СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ ПРИ ВИКЛАДАННІ ОБЛІКОВИХ ДИСЦИПЛІН**

Визначено основні проблемні питання застосування технології критичного мислення в процесі оволодіння професійними знаннями, уміннями й навичками, розглянуто основні проблеми і шляхи їх подолання

*Учение без размышления бесполезно
Конфуций*

Постановка проблеми. Українське суспільство останні десятиріччя представляє собою складну та дуже динамічну систему. Особливо динамічними є процеси економічного життя. Жорстка конкуренція, швидкий технологічний прогрес, збільшення кількості інформації у відкритому для аналізу доступі, зокрема для клієнтів, партнерів та конкурентів, поява нових форм управління та структури підприємств і навіть нових типів організацій, глобалізація багатьох явищ життя вимагають від кожного серйозного підприємства, яке навіть просто намагається продовжити своє існування, вже не кажучи про завоювання або утримання передових бізнесових позицій, якомога ефективнішого використання всіх наявних матеріальних та інтелектуальних ресурсів.

Багато процесів в сучасній Україні вказують на необхідність глобального переосмислення та зміни концептуальних підходів та парадигм навіть найосновніших явищ суспільства, таких як: ставлення до ризику та помилок, до власних працівників, до конкурентів, до найближчого оточення та навколишнього середовища, до володіння інформацією і т.д. Наприклад, передові компанії основним своїм капіталом вважають зараз інтелект та компетенцію своїх працівників, а не, скажімо, будівлі та обладнання.

Всі ці процеси не можуть не відобразитись і на освітніх процесах. Освіта України шукає своє місце у світовому освітньому просторі XXI століття. Багато в чому мова йде про інший якісний рівень викладання та організації освіти, про зміну способів взаємодії викладача та студента або студента з матеріалом, або студента з іншими студентами. В цьому плані вузи, що готують фахівців зі сфери бухгалтерського обліку, повинні враховувати потреби роботодавців, які потребують не просто знавців бухгалтерії, а осіб, що мають навички критичного мислення, тобто уміють виявляти проблеми, аналізувати їх і формувати відповідні висновки.

Сьогодні отримати професію бухгалтера – це ще не перепустка до обліково-контрольної діяльності. Тепер має значення не просто наявність диплому, а й те, які професійні навички має потенційний кандидат на роботу. Як зазначає проф. Ф.Ф. Бутинець: "ми зобов'язані переорієнтувати навчальний процес. Він має бути спрямований на те, щоб студент на основі здобутих знань умів самостійно аналізувати господарські процеси і явища, що відбуваються в нашій економіці. Мета освіти – навчити студента "менеджменту знань", навичкам самостійного пошуку, відбору і обробці інформації. А нова мета потребує нових підходів до її реалізації. Тому особливу увагу слід приділити розробці і впровадженню нових педагогічних технологій у навчальний процес" [3, с. 81].

Зміни змісту бухгалтерського обліку як науки, з одного боку та інтернаціоналізація міжнародного освітнього простору, з іншого, стали факторами перегляду освітніх технологій бухгалтерських дисциплін [4, с. 304].

Педагогі давно встановили, що основний акцент у викладанні повинен здійснюватись не на засвоєння студентами інформації, що викладається, і механічне запам'ятовування ними навчального матеріалу, а на розвиток мислення тих, хто навчається. І якщо на рівні середніх шкіл починається поступове впровадження новітніх педагогічних технологій, рівень вищої школи бажає кращого.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Категорія "мислення" є об'єктом дослідження багатьох наук: психології, педагогіки, соціології. Проблема "критичного мислення" (в різноманітних психолого-педагогічних аспектах) завжди привертала увагу відомих вітчизняних і зарубіжних науковців.

Аналіз тем дисертаційних робіт педагогічного напрямку на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук (спеціальності: 13.00.01; 13.00.02; 13.00.04; 13.00.09), які були захищені в Україні упродовж 1995-2008 років, засвідчив, що серед 3000 праць (<http://www.nbu.gov.ua>) 26 стосуються безпосередньо питань розвитку і чи формування того або іншого специфічного стилю мислення засобами різноманітних навчальних дисциплін. Окремі дисертаційні дослідження присвячені формуванню критичного мислення у студентів вищих навчальних закладів (зокрема, праці Л. Киенко-Романюк [5], О. Марченко [8], Т. Хачумян [10], В. Конаржевської [6], В. Берези [1]). При цьому, лише два наукових дослідження стосуються загальних основ розвитку критичного мислення студентської молоді як загальнопедагогічної проблеми [5; 10], решта – стосуються вузьких спеціальностей.

Що стосується бухгалтерської освіти, вітчизняними науковцями, на відміну від зарубіжних, опублікована невелика кількість праць. В основному їх тематика стосується основних проблем розвитку професійної освіти в цілому. Так, меті та загальним напрямкам розвитку бухгалтерської освіти в Україні та світі присвячена наукова праця Л.В. Чижевської [11]. Питання необхідності використання нових освітніх технологій у викладанні бухгалтерських дисциплін піднімає Н.В. Генераловою [4]. Окремі педагогічні технології (бесіда, диспут, дебати) з формування критичного мислення у студентів спеціальностей "Облік і аудит" розглянуті в навчальному посібнику Л.В. Чижевської [12].

Проблемні питання застосування технології критичного мислення при викладанні облікових дисциплін вченими-науковцями не розглядаються.

Мета дослідження. Обґрунтувати необхідність та виявити проблеми і шляхи формування критичного мислення студентів університету при викладанні облікових дисциплін.

Викладення основного матеріалу дослідження. На початку дослідження слід виділити найбільш характерні проблеми, пов'язані з формуванням критичного мислення у вітчизняному освітньому середовищі, що розглядаються вченими і практиками-педагогами. Так, П.В. Лушин зазначає три ряди загальнопедагогічних проблем формування критичного мислення у студентів, розглянуті нижче [7].

По-перше, в українській системі освіти викладач не завжди готовий до сприйняття множинності варіантів вирішення одних і тих самих завдань. У зв'язку з цим велика їх кількість схильні шукати єдину, правильну відповідь на поставлені групою завдання. Більше того, ні учні, ні самі педагоги не є толерантними не тільки один до одного, але і до будь-яких невизначеностей в обговоренні складних питань повсякденної навчальної і позанавчальної практики. Незавершеність і невизначеність звичайно не є перевагою творчого пошуку, а як суттєве обмеження, якого слід уникати.

По-друге, за визначенням, фасилітативна діяльність вчителя (на відміну від традиційних форм навчання) пов'язана з вмінням працювати зі спонтанними реакціями студентів, з дуже уважним відношенням до емоцій тих, хто навчається. При цьому, більша частина не тільки педагогів, але і, навіть, психологів схильні виключати природні особистісні прояви студентів з навчально-виховного простору, залишаючись в галузі „сухої раціональності”. Це суттєво порушує психологічну вимогу до цілосності процесу розвитку, взагалі, і критичного, зокрема.

По-третє, заняття відповідного типу досить незначно пов'язані з зовнішньою оцінкою діяльності студентів. У зв'язку з цим, мало хто з суб'єктів навчально-виховного процесу готовий до самостійної оцінки власної діяльності, а також до колективної

розробки критеріїв успішності спільної активності. Ця проблема також пов'язана з рядом формально-організаційних проблем, прийнятих в нашій системі освіти, наприклад – з періодичною атестацією не тільки учнів, але й вчителів.

Практичні дослідження проблеми формування критичного мислення пов'язують з формалізмом, що зовнішньо проявляється наступним чином:

- невміння застосовувати теорію на практиці;
- переважання пам'яті над розумінням.

Практики виділяють наступні типові причини, що спричиняють труднощі при формуванні критичного мислення студентів [9]:

– причини, що випливають з недоліків навчальних програм та підручників (в підручниках недостатньо завдань, виконання яких ефективно формує у студентів важливі мисленні операції; відсутні рефлексивні завдання; в підручниках переважає одноманітність форм подання питань і завдань);

– причини, обумовлені традиційною організацією навчального процесу (педагоги не здійснюють роботу з попередження у студентів намагання автоматичного запам'ятовування (зазубрювання) матеріалу; не формуються вміння підведення об'єкта під поняття, висновок випливає з факту належності об'єкта обсягу поняття, виділення суттєвих ознак понять; не формуються навички самоконтролю; недостатньо ведеться робота для свідомого засвоєння навчального матеріалу, не продумується його доцільне закріплення в подальшому);

– в особливу групу виділені причини, обумовлені неволодінням студентами на достатньому рівні синтаксисом і семантикою мови. Основні з них – причини, пов'язані з невмінням студентів працювати з визначенням понять; причини пов'язані з недостатньою логічною підготовкою студентів; причини пов'язані з допущенням помилок при узагальненні і конкретизації (пов'язані з нерозумінням обсягу і змісту понять та зв'язків між ними; пов'язані з помилками узагальнення і конкретизації при вивченні властивостей понять; пов'язані з узагальненням закономірностей).

Узагальнюючи наведене вище, виділяємо три рівня проблемних питань, що стосуються формування критичного мислення у студентів-обліковців.

Перший рівень – впровадження новітніх педагогічних технологій в професійну освіту бухгалтерів. Нерідко є ситуація, коли підготовкою фахівців займається практикуючий бухгалтер. Проте, гіршою є ситуація, коли він не має теоретичних знань. Але і наявність практики, і глибоке знання теорії предмета, що викладається, не гарантує якісної бухгалтерської освіти. Все залежить від педагогічної майстерності викладача.

Проте, давайте будемо відвертими. Найбільший відсоток педагогів, які займаються навчально-виховним процесом у майбутніх бухгалтерів (як зокрема, і у студентів інших, крім педагогічних, спеціальностей) – особи, які не закінчували педагогічних вузів. Такі викладачі навчалися у подібних їм педагогів, відповідно і використовують їх педагогічні прийоми: викладач говорить – аудиторія слухає – аудиторія видає правильні відповіді в контрольній роботі. Але, "бухгалтерський облік – це не сукупність регістрів і звітних форм, це, передусім, стиль мислення" [3, с. 77], який і потрібно сформувати у студентів педагогами.

Серед наведеної вище категорії викладачів найбільший відсоток – ті, хто ніколи не вивчав педагогіку (крім, тих, хто здобув освітньо-професійний рівень "магістр", вивчаючи ненормативний курс "Методика викладання облікових дисциплін"). З усіх цих груп – найменший відсоток тих, хто взагалі займається педагогічною самоосвітою. Відповідно, викладачі не володіють елементарними педагогічними прийомами, не кажучи вже про впровадження найсучасніших з них в свою педагогічну практику. Як зазначає Н.В. Генералова, ми в своїй роботі зіштовхнулись з тим, що студенти, а часто і викладачі, не знають як її (мається на увазі – науково-дослідну роботу – прим. авт.) виконувати" [4, с. 305].

Ось що з цього приводу пишуть науковці-педагоги: "володіння вчителем творчим стилем діяльності є одним із важливих показників його професіоналізму. Сьогодні потрібен не простий виконавець професійних функцій, а педагог який вміє розпізнавати та творчо вирішувати проблеми, розвивати у себе та у своїх учнів творче мислення, ставити педагогічні цілі та визначати їх за ступенем значущості, вміти аналізувати свою діяльність,

здійснювати пошук оптимальних способів діяльності, які б стимулювали творчий стиль діяльності" [2].

Яке ж ставлення у педагогів до викладання бухгалтерських дисциплін? Перед студентами не визначають завдання серйозно обмірковувати питання і ретельно досліджувати різноманітні аспекти проблеми. Замість цього їм просто надається певна інформація в якості правильних відповідей, що потрібно запам'ятати і згодом відтворити в контрольній роботі чи в будь-якій іншій формі.

Реформування системи вищої освіти в Україні неможливе без вирішення проблеми формування мислення майбутніх викладачів. Адже його відсутність і організація навчального процесу лише на підґрунті безпосереднього, примітивного засвоєння навчального матеріалу, спрямованого на розвиток лише репродуктивного мислення, значно гальмує мисленнєву діяльність студента, негативно впливає на розкриття його природних здібностей, інтелектуального і творчого потенціалу.

Другий рівень проблеми – які ж все-таки педагогічні технології використовувати. На нашу думку, не можна сліпо копіювати новітні технології, зокрема, американські, що пов'язано з іншим стилем, способом мислення, іншим менталітетом наших співвітчизників. Проте, запозичити найкращий досвід і адаптувати його до українських реалій ми зобов'язані.

Як влучно зазначає Н.В. Генералова, якщо ми хочемо готувати компетентних бакалаврів і магістрантів в галузі бухгалтерського обліку, "при викладанні бухгалтерських дисциплін необхідно задіяти нові освітні технології" [4, с. 305]. Такими, зокрема, є технології розвитку критичного мислення.

Третій рівень проблемних питань – чи готові студенти до формування знань за допомогою прийомів критичного мислення. Вважаємо, що в переважній більшості, – ні. На жаль, в сучасній українській освіті маємо певний парадокс. По-перше, урядовці вимагають від навчальних закладів формування навичок критичного мислення. В магістерських програмах все більша увага приділяється науково-дослідній роботі. По-друге, насправді виявляється така вміння і навички не потрібні ні для закінчення, зокрема, школи, ні для вступу до вузу, адже мають на меті складання тестів, що абсолютно не вимагають критичного мислення, навпаки, стандартного. Тому маємо вступників, у яких важко розвинути навички елементарного аналізу. Лекції з бухгалтерського обліку, найчастіше, є констатацією фактів. Практичні і семінарські заняття – вирішенням типових завдань. Намагання викладача зіштовхувати студентів з проблемними ситуаціями, викликає супротив і різке зниження успішності студентів. Відповідно, педагогічні завдання переважно використовуються для закріплення готових знань; використовуються готові завдання, студентів не навчають моделюванню і складанню текстових завдань; питання і завдання використовуються тільки для контролю предметних знань, вміння та навичок, а не для діагностики рівня розвитку культури мислення студентів; в процесі виконання завдань в більшості випадків організовується синтетична діяльність студентів, а не аналітико-синтетична.

З іншого боку, відмова від "об'єктного" відношення до студента передбачає як готовність педагогів до передачі студентам функцій управління навчальним процесом (визначення цілей і пріоритетів навчання, постановка навчальних завдань, контроль результатів тощо), так і готовність самих студентів їх прийняти, до чого вони, як правило, не готові, навіть якщо педагог їх до цього заохочує.

Виходячи з виділеного вище рівня проблемних питань і з врахуванням того, що критичне мислення, перш за все, представляє собою перевірку запропонованих рішень з метою визначення області їх можливого застосування, вважаємо, що ефективність вирішення проблеми формування критичного мислення залежить від вибору комплексу підходів як загальної теоретико-методологічної стратегії. На рівні вищих навчальних закладів формування критичного мислення можливо реалізувати через наступні різноманітні організаційні форми навчання:

- проблемна лекція, основою якої служить моделювання педагогічних ситуацій, що дозволяє студентам побачити предметні і соціальні аспекти процесів їх майбутньої професії;
- імітація наукових семінарів і дискусій, що відображають всі основні властивості оригіналу;

– лабораторно-практичні заняття проблемного, дослідницького характеру, в основу якого закладається методика організації самостійної роботи студентів на основі поступового зростання трудності і проблемності завдань, що виконуються під керівництвом викладача;

– дослідницькі самостійні роботи в позааудиторний час, що організуються на основі того ж принципу, що і лабораторно-практичні заняття проблемного характеру.

Використання форм наукових дискусій, наукового діалогу, семінарів дозволяють сформувати у студентів пізнавальну мотивацію за наявності навчально-досліджувального середовища. Проте всі ці заходи, перш за все, вимагають готовності і підготовленості викладачів до діалогової організації освітнього процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Необхідність розвитку навичок критичного мислення студентів має для української освіти об'єктивний характер і зумовлена потребами суспільства, насамперед економіки. Це зумовлює швидкий та масовий характер розвитку відповідних підходів та методик. Втім, доки в нашому суспільстві не сформується соціальне замовлення на відповідний характер освіти, важко чекати серйозних зрушень в цьому напрямі.

Оскільки зміни соціальних процесів в Україні деякою мірою негативно відображаються на діяльності вищої школи, а процес навчально-виховної діяльності подекуди здійснюється формально, то використання системи методів, спрямованих на розвиток та формування мислення майбутніх фахівців, повинно сприяти формуванню незалежних суджень та активізувати творчу діяльність і розуміння будь-якої інформації майбутнім фахівцем.

Проблематика формування критичного мислення може бути здійснена через ряд вузівських дисциплін, спеціальних курсів. Використання критичного мислення буде сприяти не тільки універсалізації мислительних процедур студентів, але і підвищенню рівня засвоєння ними тих дисциплін, що містять необхідні для вирішення даної проблеми ресурси. Проведене дослідження не є вичерпуючим у розробці охопленої проблеми. Виконане дослідження дозволяє побачити перспективи подальшого розв'язку проблеми якості підготовки сучасних фахівців у світлі вимог Болонського процесу.

Список використаної літератури:

1. *Берега В.О.* Система творчих завдань з англійської мови як засіб формування критичного мислення майбутніх філологів: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Берега В.О., 2000.
2. *Білоус О.С.* Формування творчих здібностей студентів засобами використання проблемних ситуацій на заняттях вищої школи [Електронний ресурс]: Педагогіка вищої та середньої школи Збірник наукових праць Криворізький державний педагогічний університет. Вип. 24 / О.С. Білоус. –

Кривий Пир, 2009. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/PVSSH/2009_24/002.htm.
3. *Бутинець Ф.Ф.* Бухгалтерський облік: роздуми вченого / Ф.Ф. Бутинець – Житомир: ПП "Рута", 2001. – С. 81.
4. *Генералова Н.В.* Новые образовательные технологии в преподавании бухгалтерских дисциплин в условиях экономических изменений / Н.В. Генералова // Нові концепції розвитку бухгалтерського обліку, аналізу і контролю в умовах економічних змін: матеріали та тези виступів IX-ї міжнар. наукової конференції. – Житомир: ЖДТУ, 2010 – 372 с. – С. 304-305.
5. *Києнко-Романюк Л.А.* Розвиток критичного мислення студентської молоді як загальнопедагогічна проблема [Електронний ресурс]: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Л.А. Києнко-Романюк. – Київ, 2008. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07klamzr.zip>.
6. *Конаржевська В.І.* Формування критичного мислення майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Конаржевська В.І. – 2000.
7. *Лушин П.В.* Критическое мышление в отечественном образовательном пространстве: из опыта формирования [Електронний ресурс] / П.В. Лушин. – Режим доступу: <http://banner.kiev.ua>.
8. *Марченко О.Г.* Педагогічні умови формування критичного мислення курсантів у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Марченко О.Г. – Х., 2005. – 251, [5] арк. – Бібліогр.: арк. 161-188.
9. *Мороченкова І.А.* Проблемы и пути формирования критического мышления студентов университета [Електронний ресурс] / И.А. Мороченкова. – Режим доступу: http://ukrsekt.info/2009/01/02/problemy_i_puti_formirovaniya_kriticheskogo_myshlenija_studentov_universiteta.html.
10. *Хачумян Т.І.* Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій: дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Хачумян Т.І. – Х., 2005.
11. *Чижевська Л.В.* Бухгалтерський облік як професійна діяльність: теорія, організація, прогноз розвитку: [монографія]. / Л.В. Чижевська. – Житомир, ЖДТУ, 2007. – 528 с.
12. *Чижевська Л.В.* Методика викладання облікових дисциплін: [навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця] / Л.В. Чижевська. – Житомир: ПП "Рута", 2003. – 504 с.

БЕЗРУЧУК Світлана Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- облік податкових розрахунків;
- міжнародний облік;
- проблеми викладання облікових дисциплін